

„Die Gäste” – modernistyczne efemerydy z Katowic

Katowickie czasopisma „Die Gäste” są ewenementem w krajobrazie kulturalnym Górnego Śląska na początku dwudziestego wieku. Choć były tylko epizodem niedostrzeżonym przez współczesnych, zasługują ze wszech miar na przypomnienie i utrwalenie w świadomości nie tylko badaczy historii literatury, lecz również dzisiejszych Ślązaków. Ponieważ miniony wiek skutecznie zatarł większość śladów życia intelektualnego Katowic w latach 1909–1921, odtworzenie historii czasopisma „Die Gäste” jest niezwykle trudne. Niniejszy tekst należy więc traktować jako przyczynek do monografii czasopisma.

We wskazanym wyżej okresie ukazywały się w Katowicach dwa czasopisma o tytule „Die Gäste”. Pierwsze w latach 1909–1910, a drugie w roku 1921. Drugi periodyk nawiązywał tytułem do pierwszego. W europejskich bibliotekach znajdują się jedynie dwa zbiory pierwszego czasopisma i cztery drugiego¹.

Inicjatorem wydawania pierwszego pisma „Die Gäste” był Arnold Zweig. Ten światowej sławy pisarz uczęszczał do katowickiej Oberrealschule, czyli szkoły średniej odpowiadającej poziomem ówczesnym gimnazjom, i w niej zdał maturę w 1907 roku. Wokół niego skupiała się grupa rozbudzonych

¹ Komplet numerów czasopisma „Die Gäste” z 1909 roku znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Frankfurcie nad Menem i Archiwum Arnolda Zweiga przy Akademii Sztuk (Akademie der Künste) w Berlinie. Komplet numerów czasopisma „Die Gäste” z 1921 roku dostępny jest w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego oraz w British Library, trzy pierwsze zeszyty znajdują się w berlińskiej Bibliotece Państwowej (Staatsbibliothek), kopię pierwszych trzech zeszytów „Die Gäste” z 1921 roku posiada Niemieckie Archiwum Literackie (Deutsches Literaturarchiv) w Marbach, a Biblioteka Narodowa (Deutsche Bücherei) w Lipsku dysponuje tylko pierwszym zeszycem. Ponieważ informacje te pochodzą z katalogów elektronicznych dostępnych w internecie, nie jest wykluczone, że zachowały się jeszcze inne egzemplarze tych czasopism w innych bibliotekach lub zbiorach prywatnych.

artystycznie studentów i gimnazjalistów. Jej trzon stanowili malarz i poeta Ludwig Meidner oraz początkujący pisarze Arnold Ulitz i Rudolf Clemens. Spotykali się w księgarni Georga Hirscha przy Friedrichstraße (dzisiejsza ulica Warszawska). Nieformalne stowarzyszenie absolwentów katowickich gimnazjów „Die Gäste” wywodziło się z działającej w Katowicach już w 1907 roku grupy „Genie-Club”². O wyborze nazwy „Die Gäste” (Goście) zdecydował prawdopodobnie fakt, że ich spotkania miały miejsce w czasie, gdy studiowali na niemieckich uniwersytetach, a Katowice odwiedzali tylko sporadycznie w czasie ferii. W 1909 roku Zweig studiował w Monachium i Berlinie, Meidner przebywał po pobycie w Paryżu a przed wyjazdem do Berlina od lipca 1908 do marca 1909 w Katowicach, Ulitz studiował w tym czasie we Wrocławiu, a Clemens w Getyndze³.

Trudno ustalić dokładną datę ukazania się pierwszego numeru pisma, ponieważ na okładkach podawano jedynie numer i tytuł. Była to prawdopodobnie wczesna wiosna 1909 roku. Ostatnie dwa z sześciu zeszytów wydano w 1910 roku⁴. Hektografowane pismo wychodziło w nakładzie nieprze-

² Por. J. Bernhard, Beobachtungen zu einem „Seinskomplex”. Arnold Zweigs Positionen im Judentum um 1909, w: *Deutscher, Jude, Europäer im 20. Jahrhundert. Arnold Zweig und das Judentum*, red. J. Bernhard, J. Schlör, Bern 2004, (Jahrbuch für Internationale Germanistik, Reihe A, Kongressberichte Band 65), s. 41–68, tutaj na s. 47 czytamy: „Jener Bund, »Die Gäste«, war um die Jahreswende 1908/09 entstanden, vermutlich auf Initiative Zweigs. Der Kreis ging mit großer Sicherheit auf den schon 1907 bestehenden »Genie-Club« oder »Genie-Konvent« zurück, der immer wieder in den Erinnerungen ehemaliger Kattowitzer erwähnt wird.” [Ów związek, „Die Gäste”, powstał na przełomie roku 1908 i 1909, prawdopodobnie z inicjatywy Zweiga. Z dużą pewnością można stwierdzić, że krąg ten wywodził się z istniejącego już w 1907 roku „Genie-Klub” lub „Genie-Konvent”, który był często wymieniany we wspomnieniach byłych katowiczian]. Tłumaczenia wszystkich cytataów R.R. Niestety, autorka nie podaje konkretnych źródeł, w których można znaleźć informacje o „Genie-Club”.

³ O miejscach pobytu Arnolda Zweiga, Arnolda Ulitza i Ludwiga Meidnera w okresie redagowania pisma informuje Julia Bernhard. Por. J. Bernhard, op.cit., s. 64; Clemens kontaktował się w 1909 roku z Zweigiem z Paryża, Zgorzelca i Lipska. Por. listy Clemensa do Zweiga, w: *Arnold-Zweig-Archiv. Stiftung Archiv der Akademie der Künste Berlin*, syg. 6330–6334.

⁴ Julia Bernhard twierdzi na podstawie korespondencji Zweiga z Heinrichem Marguliesem, że do zebrania założycielskiego w sprawie czasopisma „Die Gäste” musiało dojść przed 26 lutego 1909. Por. J. Bernhard, op.cit., s. 64. O tym, że ostatni, szósty numer pisma ukazał się w 1910 roku świadczą listy Clemensa do Zweiga. W grudniu 1909 roku Clemens podawał w liście do Zweiga, studiującego już wtedy w Berlinie, prawdopodobne terminy wydania kolejnych numerów pisma: nr 5 (15 stycznia 1910), nr 6 (luty 1910), nr 7 (kwiecień 1910). Por. niedatowany list Clemensa do Zweiga (z treści wynika, że pochodzi z grudnia 1909), w: *Arnold-Zweig-Archiv...*, syg. 6337. Planowany 7 numer nie ukazał się, a autorzy pisma już w grudniu 1909 przypuszczali, że pismo wkrótce przestanie wychodzić. Clemens referował w liście do Zweiga z 29 grudnia 1909 roku propozycję Ulitza, aby nr 7 był pierwszym numerem nowego rocznika. W przypadku wygaśnięcia pisma pozostałby jeden pełny rocznik. Por. list Clemensa do Zweiga z 29.12.1909, w: *Arnold-Zweig-Archiv...*, syg. 6338. Informacje zawarte w listach Clemensa do Zweiga świadczą o tym, że pismo ukazywało się bardzo nieregularnie.

kraczącym kilkudziesięciu egzemplarzy⁵ i było rozpowszechniane wśród abonentów, głównie uczniów lub absolwentów katowickich gimnazjów⁶.

Autorzy pisma nie otrzymywali honorariów, a prace redakcyjne prowadzono w mieszkaniach prywatnych. Korespondencyjnie ustalano szczegóły dotyczące każdego numeru⁷. Próżno szukać w tym periodyku stopki redakcyjnej. Wszystkie teksty ukazywały się anonimowo. Zweig i jego koledzy podkreślali w ten sposób wagę treści publikowanych tekstów, wobec której, ich zdaniem, nazwisko autora było sprawą drugorzędną. Ta wstrzemięźliwa postawa redakcji pisma wynikała z krytycznego nastawienia młodych katowiczian do ówczesnej prasy. Zweig wyjaśniał swój krytycyzm w liście do Richarda Dehmela:

podchodzimy do naszych prac bardzo krytycznie i stawiamy im najwyższe wymagania, dlatego większość banalnych (typowych) czasopism jest dla nas zamknięta; te cztery lub pięć lepszych nie stoją przed nami otworem, częściowo z powodu zamkniętego kręgu współpracowników, a częściowo z tego powodu, że jesteśmy nieznani, bo przecież dzisiaj „płaci się” najpierw za nazwisko autora i wysokość nakładu jego wcześniejszych dzieł i dopiero na samym końcu za treść artykułu⁸.

Autorstwo poszczególnych tekstów można ustalić tylko dzięki odręcznym dopiskom na egzemplarzach pisma, które dotrwały do dzisiaj, poprzez analizę korespondencji członków grupy wydającej pismo oraz lekturę opracowań dotyczących katowickiego okresu w życiu Arnolda Zweiga.

Rezygnacja z podawania nazwisk autorów nie oznaczała w żadnym razie skromności lub bojaźliwości początkujących literatów i publicystów. Ich teksty przepełnione były patosem mającym swe źródło w poczuciu przynależności do intelektualnej elity. Wyraźny bunt przeciwko dominacji kultury mieszczańskiej sytuował grupę skupioną wokół „Die Gäste” w formującym się wtedy w całych Niemczech nurcie subkultury ekspresjonistycznej. W tak zwanym dziesięcioleciu ekspresjonistycznym (*expressionistisches Jahrzehnt*),

⁵ W nielicznych źródłach pojawiają się różne informacje o nakładzie „Die Gäste”. Klaus Täubert informuje o nakładzie co najwyżej 50 egzemplarzy. Por. K. Täubert, *A. Zweig, Glogau und die Kattowitzer Schülerzeitschrift „Die Gäste”*, „Schlesien” 1987, nr 4, s. 238. Julia Bernhard podaje informację o liczbie 22 abonentów pisma. Por. J. Bernhard, op.cit., s. 48.

⁶ Ibidem.

⁷ Jednak druk i korekta musiały się odbywać w Katowicach. Świadczą o tym narzekania Clemensa na dużą ilość błędów w wydrukowanych egzemplarzach. Por. kartka pocztowa Clemensa (z Lipska) do Zweiga (w Berlinie) z 2.12.1909, w: *Arnold-Zweig-Archiv. Stiftung Archiv der Akademie der Künste Berlin*, syg. 6335 czytamy tam: „Man merkt, dass es in K. keine Filologen gibt” [Widać, że w K. nie ma żadnych filologów].

⁸ List Arnolda Zweiga do Richarda Dehmela z 7.1.1910, SUB Hamburg (Dehmel-Archiv), cytowany za Julią Bernhard: *Beobachtungen zu einem „Seinskomplex”*. *Arnold Zweigs Positionen im Judentum um 1909*. Por. J. Bernhard, op.cit., s. 48.

w latach 1910–1920, w wilhelmińskiej Rzeszy wiele niskonakładowych pism redagowanych przez początkujących literatów wydawanych było podobnie prostymi środkami jak „Die Gäste”. Służyły one przede wszystkim komunikacji wewnątrz małych lokalnych środowisk zainteresowanych sztuką i literaturą⁹.

Nawet dzisiejszego czytelnika zadziwić może różnorodność tematyczna pisma. Obok wierszy, beletrystyki i dramatu publikowano w „Die Gäste” eseje na temat literatury, sztuki i filozofii¹⁰ oraz artykuły popularyzujące najnowsze osiągnięcia w dziedzinie chemii i fizyki¹¹. Od trzeciego numeru prezentowano również szkice i rysunki Ludwiga Meidnera, Maxa Odoja i Jacoba Steinhardta. Było ich jednak niewiele, ponieważ słaba jakość druku nie sprzyjała ilustratorom.

W żadnym numerze nie pojawiają się odniesienia do Katowic i Śląska¹², Arnold Zweig był bowiem zdecydowanym przeciwnikiem prowincjonalizmu w literaturze. Ponadregionalny charakter pisma był również elementem sprzeciwu wobec dominujących na Górnym Śląsku czasopism, które ignorowały modernistyczne prądy w literaturze i sztuce, i propagowały tak zwaną Heimatkunst¹³, sztukę ograniczającą się do sławienia piękna „małej

⁹ Por. W. Haefs, *Zeitschriften des Expressionismus*, w: *Naturalismus. Fin de siècle. Expressionismus 1890–1918*, red. York-Gothart Mix [Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Begründet von Rolf Grimmiger. Band 7], München–Wien 2000, s. 437–453; T. Anz: *Literatur des Expressionismus*. Stuttgart, Weimar 2002, s. 36–43.

¹⁰ R. Clemens, *Nietzsches Kulturbegriff*, „Die Gäste” 1909, nr 1, s. 1–9; A. Zweig, *München 1908*, „Die Gäste” 1909, nr 1, s. 21–24; S. Hamburger: *Bemerkungen zu Schopenhauers „Bestreitung des von Kant aufgestellten Beweises der Apriorität des Kausalitätsbegriffes”*, „Die Gäste” 1909, nr 1, s. 36–40; Teil 2, 1909, nr 3, s. 34–38; A. Zweig, *Das Werk und der Betrachter. Eine Studie*, „Die Gäste” 1909, nr 2, s. 16–31.

¹¹ Juliusberger, *Die Radiumforschung in ihrer Bedeutung für unsere Ansicht von Stoff und Kraft*. Teil 1. Stoff und Kraft, „Die Gäste” 1909, nr 1, s. 38–46; Teil 2, 1909, nr 2, s. 19–33; Teil 3, 1909, nr 4, s. 49–59; Teil 4, [podanie numeru strony, na której rozpoczyna się artykuł było niemożliwe, ponieważ w egzemplarzu, z którego korzystałem, brakuje stron 31–36]–39, 1910, nr 5.

¹² W opowiadaniu Rudolfa Clemensa *Reflex einer grünenden Liebe* („Die Gäste”, 1909, nr 1, s. 11–20, tutaj s. 16) jest mowa o „chacharach” („Hacharen”) na ulicy. Słowo „chachar” wskazuje na Górny Śląsk. W wierszu Clemensa zatytułowanym *Besuch bei Nacht* („Die Gäste”, 1909, nr 3, s. 44) nocna atmosfera została naznaczona dźwiękami i światłem z huty.

¹³ „Heimatkunst” propagował wydawany w Katowicach miesięcznik „Oberschlesien”. Mimo że zamieszczano w nim informacje o bieżących wydarzeniach kulturalnych, nie pojawiła się w nim żadna wzmianka o „Die Gäste”. Jedyńm elementem łączącym obydwa periodyki jest osoba Bruno Arndta, który regularnie publikował wiersze na łamach „Oberschlesien”. Jeden wiersz Arndta ukazał się również w „Die Gäste” (*Neugeburt*, „Die Gäste” 1909, nr 3, s. 3). Zidentyfikowanie autora wiersza *Neugeburt* było możliwe dzięki informacji w artykule Klause Täuberta; por. K. Taubert, op.cit., s. 239. Sam Arndt, przekazując swoim byłym uczniom wiersz do opublikowania w „Die Gäste”, prosił o dyskrecję. Wspomina o tym Clemens w liście do

ojczyzny”. W pierwszym zeszycie pisma nie pojawił się wprawdzie żaden artykuł wstępny ani manifest określający program estetyczny „Die Gäste”, ale o dystansie w stosunku do tematyki regionalnej oraz o sprzeciwie wobec wykorzystywania literatury do celów ideologicznych pisał Zweig w eseju *Das Werk und der Betrachter* (Dzieło i odbiorca) zamieszczonym w drugim numerze „Die Gäste”:

[...] wychwalanie pod niebiosa określonej ukochanej ojczyzny akceptujemy podczas świąt związkowych i jubileuszy miejskich, w sztuce wypraszamy sobie taką postawę. Już na początku była mowa o tym, jak paskudną rzeczą jest wykorzystywanie sztuki do celów jakiejś rasy, jakiegoś narodu, a coś dopiero dla celów jakiegoś plemienia, jakiejś prowincji. Sztuka, którą rozumie tylko Pomorzanin, ale Bawarczyk nie, która jest tylko dla Pomorzan, w swoim materiale i treści, w swojej formie i środkach, ma już brzydki zapach, który nie budzi zaufania. Bo okrzyk: „Och, jak pięknie jest u nas! Jacy z nas wspaniali ludzie!” może być łatwo pomyłony z okrzykiem: „Tylko u nas jest pięknie! Tylko my jesteśmy wspaniałymi ludźmi!”. Później chwali się wieś, okłada razami miasta, odgrywa się rolę moralnie obrażonego, zapomina, że miasta mimochodem stworzyły całą kulturę, a reakcja, małosłowność i głupota zostają intronizowane¹⁴.

W innym miejscu tego eseju sformułowany przez Zweiga postulat estetyczny brzmiał: „Trzeba tworzyć ludzi, nie Ślązaków”¹⁵. Bohaterowie opowiadań w „Die Gäste” są często bardzo podobni do swoich stwórców. Studiują, mają ambicje artystyczne, zakochują się i przeżywają egzystencjalne rozterki. W noweli pod tytułem *Der Abschied vom Leben* Rudolf Clemens sportretował siebie i swoich kolegów: Arnolda Zweiga, Arnolda Ulitza i Friedricha Blocka¹⁶.

Paradoksem jest fakt, że gruntowne wykształcenie, bez którego realizacja artystycznych i naukowych aspiracji nie byłaby możliwa, wszyscy autorzy „Die Gäste” zawdzięczają instytucji gimnazjum, będącej istotnym elementem tradycyjnej kultury mieszczańskiej, przeciwko której się buntowali. Większość młodych gniewnych należących do grupy „Die Gäste” była absolwentami lub uczniami katowickiej Oberrealschule¹⁷. Szkoła założona jako Realschule w 1898 roku mieściła się w budynku przy Schulstraße (dzisiaj ul. Szkolna), a w roku 1906 przeniosła się do nowego

Zweiga; por. List Rudolfa Clemensa do Arnolda Zweiga z 18.8.1909, w: *Arnold-Zweig-Archiv. Stiftung Archiv der Akademie der Künste Berlin*, syg. 6327.

¹⁴ A. Zweig, *Das Werk und der Betrachter; Eine Studie*, „Die Gäste” 1909, nr 2, s. 16–31, tutaj s. 25–26.

¹⁵ Ibidem, s. 26.

¹⁶ R. Clemens, *Der Abschied vom Leben*; Novelle, „Die Gäste” 1910, nr 6, s. 46–60.

¹⁷ Oberrealschule była typem szkoły średniej w Niemczech na początku XX wieku, odpowiadającym ówczesnemu gimnazjum. Przygotowywała uczniów do matury. W szkole tej kładziono szczególny nacisk na nauki przyrodnicze i języki nowożytnie.

budynku przy Prinz-Heinrich-Straße (dzisiejszy budynek Wydziału Biologii i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Śląskiego na ulicy Jagiellońskiej). Zarówno Arnold Zweig jak i Arnold Ulitz z atencją wspominali swoich nauczycieli z Katowic. Szczególnie cenili sobie dyrektora szkoły Jakoba Hacksa, za jego otwartość umysłu i tolerancję, oraz Bruno Arndta, nauczyciela języka angielskiego, który jednak bardziej imponował im tym, że był pisarzem publikującym wiersze i powieści¹⁸. Rudolf Clemens był absolwentem Gimnazjum Miejskiego (Städtisches Gymnasium), które od 1905 roku mieściło się w budynku dzisiejszego liceum przy ul. Mickiewicza¹⁹. Ponieważ w Katowicach nie było wtedy żadnej szkoły wyższej, gimnazja stanowiły namiastkę uniwersytetu i to wokół nich skupiało się życie intelektualne miasta.

Młodzi literaci nie dostrzegali lub nie interesowali się zupełnie nasilającym się już wtedy konfliktem narodowościowym między Niemcami a Polakami. W kontekście historii Górnego Śląska to właśnie brak politycznego zaangażowania świadczy o wyjątkowości czasopisma „Die Gäste”. Był to jedna z nielicznych przypadków, kiedy niemieckiej sztuce i literaturze w Katowicach udało się uwolnić od narodowych obowiązków i nawiązać, jeśli nie zawsze treścią to ambicją, do ówczesnych trendów europejskich.

Drogi twórców pisma szybko się rozeszły. Planowany jeszcze w 1910 roku numer siódmy nigdy się nie ukazał²⁰. Pierwsza wojna światowa stała się dla pochodzących z Katowic pisarzy doświadczeniem przełomowym. Arnold Zweig po zachłyśnięciu się entuzjazmem patriotycznym w 1914 roku stał się jednym z najbardziej znanych pacyfistów w literaturze światowej. Arnold Ulitz czerpał materiał z pierwszej wojny do wielu wierszy, opowiadań i powieści. Za sprawą wojny malarstwo i pisarstwo Ludwiga Meidnera skierowało się ku mistyce żydowskiej i chrześcijańskiej. Rudolf Clemens zginął w bitwie pod Langemarck.

Czasopismo „Die Gäste” jest ważnym świadectwem nie tylko kultury niemieckiej związanej z Katowicami, lecz także przeplatającej się z nią kultury żydowskiej. Spora część autorów „Die Gäste” była Niemcami pochodzenia żydowskiego. Arnold Zweig, Ludwig Meidner, Heinrich Margulies i Friederich Block musieli uciekać z Niemiec przed hitlerowcami. Po drugiej wojnie światowej Arnold Zweig, mieszkający wtedy w NRD, nie posiadał żadnego egzemplarza czasopisma „Die Gäste”. Znalazł je w Izraelu. Dwa

¹⁸ Por. *Arnold Zweig 1887–1968. Werk und Leben in Dokumenten und Bildern*, red. G. Wenzel, Berlin und Weimar 1978, s. 8.

¹⁹ Por. A. Perlick, *Persönlichkeiten aus dem Kraftfeld Kattowitz*, w: *100 Jahre Stadt Kattowitz 1865–1965*, red. W. Majowski, Salzgitter-Bad 1965, s. 145–165, tutaj s. 158.

²⁰ Por. przyp. 4.

pierwsze numery skopiował z egzemplarzy będących w posiadaniu Heinza Marguliesa, a numery od 3 do 6 zakupił w Tel Avivie ze spuścizny po Friedrichu Blocku²¹.

Po pierwszej wojnie światowej Arnold Ulitz podjął próbę założenia nowego czasopisma pod tytułem „Die Gäste”. Choć prace redakcyjne nad przygotowaniem pierwszego numeru prowadził mieszkając i pracując we Wrocławiu, miało to być pismo związane z Górnym Śląskiem. Świadczył o tym podtytuł: „Monatsschrift der Ostdeutschen für deutsche Dichtung und Kunst” (Miesięcznik Niemców Wschodnich poświęcony literaturze i sztuce). Do końca 1919 roku współpracę z pismem zadeklarowali Hermann Stehr, Werner Schendell, Arnold Zweig, Ludwig Meidner, Max Hermann, Heinrich Dominik i Gottfried Kölwel²². W listopadzie 1919 roku Ulitz pisał do Kölwela, że pomysł założenia powstał na Górnym Śląsku. Celem pisma miało być po latach wojny zainteresowanie Niemców literaturą i tym samym udowodnienie, że naród odczuwający potrzebę obcowania z literaturą i sztuką nie jest niczym zagrożony. Ulitz podkreślał niezależność planowanego przedsięwzięcia od struktur władzy państwowej i bieżącej polityki²³. Pismo miał finansować bliżej nieokreślony berliński wydawca, który wypłacał Ulitzowi regularnie pensję redaktora. Jednak pismo nigdy się nie ukazało, mimo że przygotowania do jego wydawania były już bardzo zaawansowane. W kwietniu 1920 roku Ulitz poinformował Kölwela, że wydawanie „Die Gäste” nie dojdzie do skutku²⁴.

Na początku 1921 roku, czyli w okresie nasilającej się walki propagandowej przed plebiscytem na Górnym Śląsku, w Katowicach zaczęło wycho-

²¹ Zweig pisał o zdobyciu wszystkich zeszytów „Die Gäste” w listach do Ulitz. Por. listy Arnolda Zweiga do Arnolda Ulitz z 14.01.1952; 17.11.1952; 20. 01. 1960, w: *Arnold-Zweig-Archiv. Stiftung Archiv der Akademie der Künste Berlin*, syg. 9772; 9773; 9774.

²² Por. list Arnolda Ulitz do Gottfrieda Kölwela z 26.11.1919, zachowany w zbiorze: Spuścizna Gottfrieda Kölwela, Archiwum Monachijskiej Biblioteki Miejskiej Monacensia (Münchener Stadtbibliothek Monacensia. Literaturarchiv).

²³ Por. list Arnolda Ulitz do Gottfrieda Kölwela z 26.11.1919, zachowany w zbiorze: Spuścizna Gottfrieda Kölwela, Archiwum Monachijskiej Biblioteki Miejskiej Monacensia (Münchener Stadtbibliothek Monacensia. Literaturarchiv) czytamy tam: „Die Idee ist sehr simpel: eine Zeitschrift mit beträchtlichem Raum für die Dichter soll erreichen, dass wieder Gastfreiheit werde bei den Deutschen für die Dichtung; soll erweisen, dass schlechterdings ein Volk nicht gefährdet werden kann, wenn es Kultur will, das heisst, Dichtung, Kunst, Geist, das ist also Unabhängigkeit von allem Staatlichen, Unbeirrtheit durch jegliches zeitliche Ereignis”. [Pomysł jest bardzo prosty: czasopismo z dużą ilością miejsca dla poetów ma przyczynić się do tego, że literatura ponownie zagości wśród Niemców; pismo to ma udowodnić, że naród, który pragnie obcowania z kulturą, nie może być zagrożony, to znaczy, że literatura, sztuka, duch stanowią o niezależności od wszystkiego co państwowe, o nieuleganiu wpływow aktualnych wydarzeń].

²⁴ Por. list Arnolda Ulitz do Gottfrieda Kölwela z 7.4.1920. zachowany w zbiorze: Spuścizna Gottfrieda Kölwela, Archiwum Monachijskiej Biblioteki Miejskiej Monacensia (Münchener Stadtbibliothek Monacensia. Literaturarchiv). O zaawansowaniu prac nad pismem świadczy

dzić drugie czasopismo „Die Gäste” z podtytułem „Eine Halbmonatsschrift für die Künste” (Dwutygodnik poświęcony sztuce). Tytuł pisma wskazuje wyraźnie, że było nawiązaniem do periodyku z 1909 roku. Wydawaniem zajęli się Franz Graetzer, pisarz i krytyk literacki, w sezonie 1920/1921 kierownik literacki katowickiego Teatru Miejskiego²⁵, oraz Richard Lamza, nauczyciel muzyki mieszkający w Katowicach. Jego mieszkanie przy Schillerstraße 9 (dzisiejsza ulica Słowackiego) było oficjalną siedzibą redakcji²⁶.

Nowe pismo różniło się znacznie od swojego poprzednika. Dobrej jakości druk zapewniała drukarnia Schenkalowsky we Wrocławiu. Kierownictwo redakcji zaplanowało ukazywanie się pisma co dwa tygodnie. Nie można podać dokładnej daty wydania pierwszego zeszytu, ponieważ na okładce widnieje tylko rok wydania i numer zeszytu²⁷. Brak również informacji na temat źródeł finansowania pisma i jego nakładu. Graetzer i Lamza musieli mieć zapewnione finansowanie pisma, ponieważ autorom, których zapraszali do publikowania w „Die Gäste”, obiecywali honoraria²⁸. Liczyli również na pozyskanie pieniędzy z ogłoszeń zamieszczanych w piśmie²⁹. „Die Gäste” można było nabyć w księgarniach lub bezpośrednio u wydawcy. Pismo było dystrybuowane nawet w Lipsku³⁰. Mimo to wydawcy popadli w tarapaty finansowe już po ukazaniu się drugiego numeru. W sumie wyszły tylko cztery zeszyty. Dwa

między innymi również firmowy papier listowy z nadrukiem tytułu pisma, adresu wydawnictwa i redakcji. Jako współredaktor pisma figuruje Willy Fitzner, górnośląski malarz zajmujący się również sztuką użytkową.

²⁵ Żaden niemiecki leksykon pisarzy nie zawiera informacji o Franzu Graetzerze. Hasło na temat tego literata planował Franz Brümmer. W materiałach wykorzystywanych do opracowania słownika *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, którego szóste wydanie ukazało się w 1913 roku w Lipsku, zachowała się ankieta z danymi biograficznymi Graetzera. Znajduje się ona w zbiorach rękopisów w Staatsbibliothek w Berlinie (SBB-PK, Handschriftenabteilung, NL Brümmer, Biographien Suppl. I). Franz Graetzer urodził się w 1895 roku w Sprottau (Szprotawa). Uczęszczał do gimnazjum w Berlinie. Studiował historię w Berlinie i Jenie. Współpracował z wieloma gazetami i czasopismami w całych Niemczech. Był redaktorem czasopisma „Scene” i berlińskim korespondentem „Magdeburger Zeitung”. Mieszkał w Berlinie, Jenie, Strasburgu i Monachium. Nie udało mi się ustalić jego daty śmierci.

²⁶ Prywatny adres Lamzy figuruje w księdze adresowej miasta Katowic z 1914 roku. Por. *Adressbuch für Kattowitz: Schloss Kattowitz, Brynow, Hohenlohehütte, Bogutschütz-Zawodzie, Domb, Zalenze, Ellgoth-Idaweiche: unter Benutzung amtlicher Quellen*. Kattowitz: Julius Herlitz 1914.

²⁷ Możliwe jest tylko przybliżone określenie okresu, w którym ukazywało się pismo.

²⁸ List Graetzera i Lamzy do Hansa Francka z 13.10.1920, Korespondencja Hans Franck – Franz Graetzer. Biblioteka Krajowa Mecklenburgii – Pomorza Przedniego w Schwerinie (Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern), sygnatura NL 08 Br Grae.

²⁹ Stopka redakcyjna informowała, że ogłoszenia do czasopisma przyjmuje katowicka firma „Merkuria” przy Wilhelmsplatz 2 (dzisiejszy plac Wolności).

³⁰ Stopka redakcyjna ostatniego zeszytu czasopisma podawała informację, że dystrybucję pisma prowadzi również Oswald Wachsmuth w Lipsku.

ostanie miały podwójną numerację 3/4 i 5/6. W ostatnim zeszycie, firmowanym już tylko nazwiskiem Richarda Lamzy³¹, pismo było przedstawiane jako dwumiesięcznik.

W kontekście kultury niemieckiej po pierwszej wojnie światowej „Die Gäste” wydawane przez Graetzer i Lamzę było jednym z wielu pism kulturalnych zaliczanych do późnego ekspresjonizmu³². Popularyzowało najnowszą literaturę i sztukę na Górnym Śląsku. Dla zainteresowanych tymi zagadnieniami Górnoszlązaków było oknem nie tylko na Niemcy, lecz również na całą Europę. Żadne inne pismo wydawane w tym czasie na Górnym Śląsku nie zajmowało się awangardą artystyczną.

Natomiast w kontekście polsko-niemieckiego konfliktu na Górnym Śląsku w latach 1918–1921 zadziwia programowy dystans redakcji wobec aktualnych wydarzeń politycznych. 13 października 1920 roku w liście do jednego z autorów Graetzer i Lamza w następujący sposób przedstawiali profil przygotowywanego pisma: „w najbliższych tygodniach zacznie ukazywać się w Katowicach nowy dwutygodnik „Die Gäste”, który ma służyć wspieraniu wszystkich sztuk, wykluczając wszelkie treści polityczne. Celem pisma jest danie świadectwa udziałowi Górnego Śląska w niemieckim życiu artystycznym. Pismo nie chce się w żadnym razie zamykać w wąskich ramach pojedynczej prowincji, lecz chce osiągnąć rangę i wartość czasopisma uchodzącego za wartościowe w całych Niemczech”³³. W czterech zeszytach „Die Gäste” rzeczywiście nie wspomniano ani jednym słowem o aktualnej sytuacji politycznej na Górnym Śląsku. Jednak przed polityką nie można uciec

³¹ Franz Graetzer przeniósł się bowiem do Wrocławia. Objął posadę kierownika literackiego w Vereinigte Theater zu Breslau.

³² Czasopismo „Die Gäste” z 1921 roku zostało ujęte w repertorium Paula Raabego. Por. P. Raabe, *Die Zeitschriften und Sammlungen des literarischen Expressionismus. Repertorium der Zeitschriften, Jahrbücher, Anthologien, Sammelwerke, Schriftenreihen und Almanache 1910–1921*, Stuttgart 1964, s. 117. Raabe podaje błędną informację, że ukazał się tylko jeden numer pisma. Podczas sporządzania repertorium nie miał dostępu do wszystkich katalogów bibliotecznych w Niemczech i za granicą. Por. również T. Dietzel, H.O. Hügel, *Deutsche literarische Zeitschriften 1880–1945. Ein Repertorium*, München 1988, Bd. 2, s. 475; B. Gröschel, *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945. Dokumentation und Strukturbeschreibung*, Berlin 1993, s. 135.

³³ Cytowany fragment pochodzi z listu Graetzer i Lamzy do Hansa Francka z 13.10.1920, Korespondencja Hans Franck – Franz Graetzer. Biblioteka Krajowa Mecklenburgii – Pomorza Przedniego w Schwerinie (Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern), sygnatura NL 08 Br Grae, w oryginale: „in den nächsten Wochen beginnt, von Kattowitz aus, eine neue Halbmonatschrift „Die Gäste” zu erscheinen, die unter Ausschaltung alles Politischen, der Förderung sämtlicher Künste dienen soll. Das Blatt vertritt den Zweck, für Oberschlesiens Anteil am deutschen Kunstleben Zeugnis abzulegen, will aber keineswegs sich in die engen Grenzen einer einzelnen Provinz beschränken, sondern erstrebt den Rang und Wert einer in ganz Deutschland als leistungswert geachteten Zeitschrift”.

i nawet sam zamiar zaakcentowania niemieckiej aktywności kulturalnej w Katowicach mógł być postrzegany wtedy jako element walki propagandowej przed plebiscytem³⁴.

Pismo zamieszczało opowiadania i wiersze między innymi takich autorów, jak Ernst Lissauer, Arnold Ulitz, Walter von Molo, Bruno Frank, Hans-Christoph Kargel, Arthur Silbergleit, Ina Seidel, Ernst Toller, Max Hermann-Neiße, Hans Franck czy Kurt Heynicke.

Ważną rolę odgrywało w piśmie prezentowanie sztuki współczesnej. Reprodukcyjne obrazy i grafiki były uzupełnieniem esejów poświęconych takim artystom jak Otto Mueller, Erich Heckel, Oskar Moll³⁵. O nowych prądach w sztuce pisał Theodor Däubler³⁶.

Od pierwszego numeru redakcja zamierzała zaznaczać czytelników z bieżącą sytuacją we wszystkich obszarach literatury, sztuki i muzyki. O literaturze współczesnej pisał Franz Graetzer³⁷, Bernhard Diebold o teatrze³⁸, Hans Mersmann i Hans Heinz Stuckenschmidt o muzyce współczesnej³⁹. Każdy numer zawierał również recenzje nowych książek.

Popularyzatorska działalność redakcji nie ograniczała się wyłącznie do wydawania pisma. Związany z redakcją „Bund der Gäste” (Związek Gości) zorganizował w styczniu 1921 roku w Katowicach wspólnie z Verband Oberschlesischer Volksbüchereien (Związek Górnośląskich Bibliotek Ludowych) wystawę sztuki współczesnej. W należących do miasta salach wystawowych przy Schulstraße (dzisiejsza ulica Szkolna) zaprezentowano grafiki Maxa Lie-

³⁴ Świadczy o tym komentarz Fritza Guttmanna z 1932 roku. Por. F. Guttmann, *Kattowitzer Kunstbrief*, w: *Kattowitz. Eine Wiege deutschen Geistesschaffens*. Sonderdruck der Monatsschrift „Der Oberschlesier”, „Der Oberschlesier” 1932, s. 56–59, tutaj s. 57: „und nur noch jene spätere Fortsetzung der alten hektographierten Gäste-Blätter durch die schön ausgestattete »Halbmonatsschrift für die Künste«, die im Jahre 1921 hier Richard Lamza und Franz Graetzer unter demselben Namen herausgegeben haben, soll wenigstens erwähnt werden: sie gehört, mit einer Fülle ausgezeichnete literarischer Beiträge, mit Bildern von Otto Mueller, Oskar Moll, Erich Heckel und anderen, zu dem besten, was damals als Zeugnis deutschen Geistes und deutscher Kultur im Abstimmungsgebiet herausgekommen ist” [powinno się tu jeszcze przynajmniej wymienić późniejszą kontynuację starych hektografowanych zeszytów „Die Gäste”, jaką był pięknie ilustrowany „Dwutygodnik poświęcony sztuce”, który wydawali tutaj w 1921 roku pod tym samym tytułem Richard Lamza i Franz Graetzer; ten dwutygodnik, zawierający wiele wyśmienitych tekstów literackich, reprodukcji obrazów Otto Muellera, Oskara Molla, Ericha Heckela i innych, należy do najlepszych publikacji, które ukazały się wtedy jako świadectwo niemieckiego ducha i niemieckiej kultury na terenie objętym plebiscytem].

³⁵ P. Westheim, *Otto Mueller*, „Die Gäste” 1921, nr 1, s. 10–12; P.F. Schmidt, *Erich Heckel*, „Die Gäste” 1921, nr 3/4, s. 48–53; B. Stephan, *Oskar Moll*, „Die Gäste” 1921, nr 2, s. 28–29.

³⁶ T. Däubler, *Über die bildende Kunst*, „Die Gäste” 1921, nr 3/4, s. 37.

³⁷ F. Graetzer, *Die Gegenwart der deutschen Dichtung*, „Die Gäste” 1921, nr 1, s. 1–3.

³⁸ B. Diebold: *Drama der Gegenwart*, „Die Gäste” 1921, nr 5/6, s. 63–66.

³⁹ H. Mersmann, *Die Lage der gegenwärtigen Musik*, „Die Gäste” 1921, nr 1, s. 7–9. H.H. Stuckenschmidt, *Der Weg zur jüngsten Musik*, „Die Gäste” 1921, nr 3/4, s. 54–57.

bermanna, Ottona Langeo, Heinricha Campendonka, Ottona Muellera, Oskara Molla, Ludwiga Kirchnera, Ericha Heckela, Karla Schmidt-Rottluffa, Oskara Kokoschki, Ernsta Barlacha, Maxa Beckmanna oraz obrazy Ottona Muellera, Ludwiga Meidnera i Williego Fitznera. W omówieniu wystawy podkreślono, że część ekspozycji pochodziła z prywatnych kolekcji katowiczian. W lutym 1921 roku ci sami organizatorzy zaprezentowali wystawę prac Oskara Molla⁴⁰.

Fakt, że badacze kultury Górnego Śląska docierają do pisma „Die Gäste” dopiero na początku dwudziestego pierwszego wieku jest znamieny dla ideologizacji badań nad historią tego regionu w poprzednich dziesięcioleciach.

W 1987 roku Wilhelm Szewczyk, niewątpliwym autorytet w sprawach dotyczących kultury Górnego Śląska, określił artykuł z „Neue Zürcher Zeitung”, z którego dowiedział się o istnieniu „Die Gäste”, mianem rewelacji⁴¹. W felietonie pisanym do „Życia Literackiego” zawarł przy tej okazji samokrytyczną uwagę:

Jak dotąd zaniedbana nasza wiedza o piśmiennictwie śląskoniemieckim skupiała jedynie okazjonalną uwagę na tych, którzy jako autorzy przeważnie minorum gentium, byli pod oddziaływaniem nacjonalizmu niemieckiego i jemu w swym piśmarstwie służyli⁴².

Zbadanie bogatego czasopiśmiennictwa, w tym również tak niepozornych przedsięwzięć wydawniczych jak „Die Gäste”, umożliwi wgląd w różnorodność górnośląskich dyskursów w dwudziestym wieku i pozwoli na zróżnicowanie dotychczasowego obrazu regionu.

⁴⁰ Por. B. Stephan, *Ausstellung neuer Kunst in Kattowitz*, „Die Gäste” 1921, nr 2, s. 36. Relacja Stephana z wystawy umożliwia dokładniejsze określenie okresu, w którym ukazywało się pismo „Die Gäste” wydawane przez Graetzer a Lamzę. Stephan omawiał tę samą wystawę również w „Kattowitzer Zeitung” z 8 stycznia 1921 roku. 20 lutego tego roku ukazała się w „Kattowitzer Zeitung” notatka i reklama informująca o otwarciu drugiej wystawy organizowanej przez „Bund der Gäste”, poświęconej twórczości Oskara Molla. Ponieważ wystawa ta nie została wspomniana w żadnym zeszycie „Die Gäste”, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że „Die Gäste” pod redakcją Graetzer a Lamzy ukazywało się od początku stycznia do końca lutego 1921 roku.

⁴¹ K. Täubert, „Die Gäste”. *Arnold Zweigs Schülerzeitschrift*, „Neue Zürcher Zeitung” z 8.5.1987. Artykuł ten jest skróconą wersją tekstu, który ukazał się w miesięczniku „Schlesien” (1987, nr 4); por. przypis 5.

⁴² WISZ [Wilhelm Szewczyk], *Arnold Zweig w Katowicach*, „Życie Literackie” 1987, nr 24, s. 2.